

УДК [930.2+069](477)(06)

МОКРОУСОВА А.Г.

**Будівництво Педагогічного музею Києва
у листуванні мецената Семена Могильовцева
та архітектора Павла Альошина**

Публікація є продовженням теми попередніх досліджень про роль епістолярного жанру як важливого джерела у висвітленні історії пам'яток. У статті вперше представлені прокоментовані листи архітектора П. Альошина та мецената С. Могильовцева, які деталізують проектування та будівництво Педагогічного музею в Києві – пам'ятки архітектури та історії національного значення. Розкривається роль С. Могильовцева як головного замовника музею.

Ключові слова: Педагогічний музей, П. Альошин, С. Могильовцев, листування.

У 1911 р. на одній з центральних вулиць Києва – Володимирській – постала вишукана білосніжна будівля з напівпрозорим скляним куполом і величезним фризом, який оперезав увесь фасад. Непоміченою киянами вона не залишилася. Навіть мистецтвознавець Євген Кузьмін, який зазвичай надто критично змальовував культурно-мистецьке життя Києва початку ХХ ст., визнав: «Київ обогатилася образчиком відродженого в наше время ампира <...> общее впечатление от здания проникнуто простотой благородного стиля, невиданного Киевом со времени постройки киевского университета и здания первой гимназии...» [1].

Будинок привернув увагу, як й ім'я автора – молодого цивільного інженера Павла Альошина. Газета «Киевлянин» далекоглядно передбачувала – «сооружённое великолепное здание в Киеве педагогического музея имени Наследника Цесаревича, бесспорно, составит молодому архитектору большое имя» [2]. Дійсно, цей витвір архітектури приніс йому славу і став візитівкою майстра на все життя.

Призначався будинок для київського Педагогічного музею, а його будівництво коштувало 500 тис. руб. Гроші на це виділив купець, підприємець, потомствений почесний громадянин, голова Біржового комітету, громадський діяч і меценат Семен Семенович Могильовцев (1842–1916). У 1909 р. він, який ніколи не займався державною службою, одержав ранг чиновника 5-го класу – дійсного статського радника, «вне правил, за выдающуюся деятельность на пользу народного просвещения» [3].

Але С.С. Могильовцев не просто давав величезні кошти. Його роль як основного замовника Педагогічного музею була значно більшою, навіть визначальною для реалізації талановитого архітектурного задуму. Не випадково преса свідчила: «С.С. Могильовцев помимо средств на сооружение музея затрачивает много личного труда, руководя постройкой вместе со строителем архитектором П.Ф. Алешиным» [4]. Він дійсно знав усі тонкощі

проекування та будівництва, не дивлячись на солідний вік й не дуже міцне здоров'я, передивлявся та перевіряв всі документи, спілкувався з архітектором і підрядниками. Семен Семенович сам укладав угоди з постачальниками, кошториси подавалися на його ім'я, листи також надходили особисто до нього або до П. Альошина. Торгувалися виконавці робіт також із замовником. Хоча слід віддати належне й архітектору – він також намагався економити меценатські гроші.

Характерним є й момент апеляції до авторитету С. Могильовцева в разі необхідності прискорити роботи. Так, коли восени 1912 р. здійснювали остаточною обробку будівлі, підрядчик Л. Гінзбург затримував роботи. До його контори направили листа: «Откладывать дольше приведение здания Педагогического музея в порядок мы не можем, а посему, если у Вас есть желание не подвести Семена Семеновича с Вашими работами прошу сегодня пожаловать в Музей <...> для выяснения всех вопросов на месте» [5].

Нагадаємо, що на першому ескізі проекту (1909 р.) над входом був уміщений напис – «Народный дом С.С. Могилевцева». Втім, на фасаді будинку ім'я мецената не з'явилося. Лише в самому музеї була встановлена у 1913 р. мармурова дошка с написом, де вказувалося, що будівництво здійснено завдяки цьому меценату. Вигляд дошки і текст розробляв Павло Альошин спільно з директором Музею Олександром Музиченком. Спочатку планували написати: «Здание Педагогического музея сооружено иждивением д.с.с. Семена Семеновича Могилевцева по проекту и под наблюдением гр.инж. П.Ф.Алешина в 1911 г.» [6] Ще один варіант звучав так: «Здание пед. Музея принесено в дар на благо просвещения русского народа д.с.с. Сем. Сем. Могилевцевым и сооружено по проекту и под наблюдением П.Ф. Алешина» [7]. В листі до П. Альошина директор Музею зазначив: «Вообще окончательное утверждение редакции предоставляю нашему уважаемому жертвователю» [8]. Але попечитель Київського учбового округу запропонував внести в текст ім'я цесаревича Олексія та згадку про визволення селян. Окрім мармурової дошки, окрема пам'ятна табличка була встановлена на особистому кріслі С. Могильовцева в залі засідань.

Особливу роль мецената П. Альошин підкреслив у промові на урочистому відкритті Музею:

Увлеченный идеей просвещения народа, для каковой цели и сооружалось это здание, я стремился всеми силами ответить на поставленную мне задачу. Разработка всего проекта доходила до мелочей, и я, не стесненный Семеном Семеновичем в средствах, имел возможность выразить в натуре почти все, что я, как архитектор, считал необходимым.

Выражая мою искреннюю признательность Семену Семеновичу за такое редкое в наше время отношение к архитектуре, я буду глубоко счастлив, если и мой скромный труд по сооружению этого здания будет способствовать процветанию Педагогического Музея Цесаревича Алексея» [9].

Зі свого боку С. Могильовцев високо поцінував працю архітектора: «Красивой своей архитектурой, удобным расположением отдельных помещений и соответственным оборудованием своим здание музея <...> обязано архитектору П.Ф. Алешину» [10]. І це не були лише формальні слова або взаємні публічні реверанси. В наступні роки замовник і архітектор зберегли гарні стосунки, спілкувалися, розробляли новий масштабний проєкт. Зберігся фотопортрет С. Могильовцева з дарчим написом, датованим 1914 р.: «Многоуважаемому архитектору Павлу Федотовичу Алешину как выражение моей признательности по постройке Педагогического Музея Цесаревича Алексея в гор. Киеве» [11].

Найчастіше приховані від нас деталі проєктування та будівництва розкриває важливе історичне джерело – листування С. Могильовцева з П. Альошиним. Епістолярій був виявлений і атрибутований нами в кількох архівних справах фонду архітектора (листування в окрему архівну справу з відповідною назвою не виділено). Більша частина документів стосується якраз будівництва Педагогічного музею. Публікація є продовженням теми попередніх досліджень про роль листування архітекторів і замовників у висвітленні історії будівництва пам'яток архітектури.

У публікації запропоновано 19 листів й телеграм (14 з них від С. Могильовцева до П. Альошина, 5 – від П. Альошина до С. Могильовцева). Листи розміщені в хронологічній послідовності, деякі з них датовані автором даної публікації, виходячи з контексту. До листів зроблений коментар. Текст подається мовою оригіналу і, для полегшення сприйняття, в сучасній орфографії та пунктуації. Непрочитані слова й фрази (зосібна через досить складний у прочитанні почерк С. Могильовцева), розкриття скорочень та датування, запропоновані автором даної публікації, подані у квадратних дужках.

№ 1

30 июня 1909

Милостивый государь Павел Федотович.

Только что приехал в Петербург, остановился в гостинице Европейская, № 28, пробуду здесь дня 2–3.

Прошу Вас не отказать пожаловать ко мне хоть завтра, в 11–12 ч. дня¹.

Буду рад Вас видеть. Примите уверение в моем почтении и преданности.

Могилевцев

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 2.

Лист на бланку «Grand Hotel d'Europe» в Санкт-Петербурзі².

¹У цей період П. Альошин постійно мешкав у столиці, де завершував будівництво свого першого самостійного будинку. До Києва приїздив лише у справах.

²Один із старіших готелів Санкт-Петербургу на Невському проспекті. Будувався у 1820–1930-х роках за участю архітектора Дж. Россі. В 1875 р. після значної реконструкції готель був відкритий під ім'ям, яке носить і зараз. Тоді ж він отримав теперішній вигляд і незабаром – славу кращого готелю Росії.

№ 2

3 июля 1909

Милостивый государь Павел Федотович.

Несмотря на мое особое желание видеть Вас, захватить сегодня к Вам не могу и сегодня же вечером еду за границу; вернусь в Киев в первых числах августа.

Хотя Ваши планы я уже и представил Петру Алексеевичу³ при моем заявлении, но, во всяком случае, Вам, вероятно, придется представить добавочные чертежи с некоторыми изменениями, которые Вы найдете возможным сделать согласно замечаниям Кобелева⁴ и, кроме того, я попрошу Вас снова в планах поместить квартиру заведующего музеем (по поводу исключения квартиры произошли нежелательные недоразумения).

Мое здоровье почти поправилось, я вчера присутствовал уже на выборах членов в Госуд[арственный] Совет; желаю Вам скорого поправления и надеюсь, что Вы, Павел Федотович, к августу месяцу вышлите мне в Киев дополнительные чертежи, также чертежи фасада, и Ваши замечания.

Примите уверение в моем уважении.

Могилевцев

Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 4.

Лист на бланку «Grand Hotel d'Europe» в Санкт-Петербурзі.

№ 3

[1909 р.]

Глубокоуважаемый Семен Семенович.

С большим вниманием я прочел присланное Вами заключение А.В. Кобелева о втором эскизном проекте «Просветительного Дома»⁵ и нахожу, что оно должно Вас удовлетворить, так как указанные в заключении в сущности не недостатки, а неясности происходят от того, что нет разработанных фасадов, отсутствие которых для ходатайства перед Министерством Народного Просвещения об утверждении штатов, ассигновании сумм на содержание их и об утверждении самого эскиза, – не будет иметь значения. Замечания же А.В. Кобелева о читальном зале и желательности поднятия всего здания выше с устройством пандуса, т.е. возвышенного подъезда к главному входу, я нахожу существенными и принять их необходимо при разработке проекта в связи и со своими собственными замечаниями о некоторых деталях проекта⁶.

Что же касается фразы: «В штатах просветительного дома должность заведующего также нет, очевидно, что эта должность бесплатная и не требует квартир», то я, выясняя сумму содержания здания «Дома», совершенно не касался учреждений

³Зілов Петро Олексійович, попечитель Київського учбового округу в 1905–1912 роках, таємний радник, професор фізики Варшавського університету.

⁴Кобелев Александр Васильевич (1860–1942) – один із найвідоміших київських архітекторів, випускник Петербурзького інституту цивільних інженерів. Виступив експертом у розгляді ескізних пропозицій свого молодшого колеги.

⁵Відгук О.В. Кобелева датований 23 червня 1909 р. Що мається на увазі під другим ескізним проектом – точно не відомо. Збереглися креслення 1909 р., названі ескізом, і креслення 1910 р. – власне, проект. З контексту листа ми припускаємо, що мова йде про уточнення планувальних рішень, які змінювалися неодноразово.

⁶Цю пропозицію П. Альошин включив до остаточного проекту.

«Дома», какові, як педагогічний музей, бібліотека, аудиторія, виставочний зал, конечно мають бути в чьом-то заведванні; но я повторю, ответил только на вопрос, во что обойдется содержание здания, включая и должность смотрителя его⁷. Теперь же, как я понимаю это дело, – нужно спешить с представлением в Министерство самого эскиза, штатов по содержанию здания и штатов по содержанию учреждений, каковые я полагаю и составит Попечитель округа; все это, снабженное не длинной, но обстоятельной пояснительной запиской, выясняющей цель и сущность «Дома»⁸ и будет предметом обсуждения Министерства. Со своей стороны, я приму меры, чтобы рассмотрение собственно архитектурной стороны дела в Техническом Комитете Министерства было по возможности ускорено.

Если бы Вы, глубокоуважаемый Семен Семенович, со своей стороны нашли необходимым сделать какие-либо замечания по поводу проекта, – то они никогда не будут лишними и их можно принять во внимание при разработке окончательного проекта, так как утверждение эскиза вовсе не исключает изменений в нем, заключающихся к улучшению проекта⁹.

Решаюсь послать Вам 2 номера журнала «Зодчий». В одном из них Вы прочтете сведения об интересном сооружении в Бельгии, по типу своему весьма подходящему к «Просветительному Дому», хотя и с иными задачами, в смысле учреждений¹⁰. Откровенно говоря, это сооружение следовало бы, безусловно, осмотреть прежде, чем составлять окончательный проект «Дома». Ну да ведь это во власти Вашей. В другом же номере помещено краткое изложение моего доклада, который я делал в этом году в Императорском Обществе Архитекторов¹¹. Владельцем дома, построенного мной, я был командирован за границу для изучения вопроса о «непроницаемых помещениях», результатом какового и явилось сооружение у него в доме по Николаевской № 72 комнаты, не имеющей в настоящее время себе равной во всей Европе по конструкции. Вообще мне бы очень хотелось, чтобы Вы познакомились с этой постройкой. Много в ней и ново, и заслуживает подражания. Владелец ее

⁷Зберігся документ «Подсчет предполагаемого ежегодного расхода на содержание здания Народно-Педагогического Музея в гор. Киеве» від 20 січня 1910 р. (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 8, оп. 1, спр. 46, арк. 90)

⁸Збереглося кілька машинописних варіантів пояснювальної записки від 14 червня 1909 р. з незначними розходженнями (ЦДАМЛМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 46, арк. 10–12, 13–14; спр. 51, арк. 2–3).

⁹Зауваження, зроблені С.С. Могильовцевим, в архівах не виявлені. Ми навіть не певні, що він втручався в суто архітектурні тонкощі.

¹⁰Поки-що не вдалося з'ясувати, яку споруду мав на увазі П. Альошин. Згадки про бельгійську архітектуру знаходимо лише в двох номерах «Зодчого» 1900-х років. У № 45 за 1905 р. була вміщена стаття «Бельгийская архитектура перед судом французской критики», де згадується Народний будинок в Антверпені (побудований в стилі ар-нуво). Ближче до часу написання листа стоїть невеличкий нарис «Бельгія» (№ 35, 1908 р.), де йдеться про будівельні плани короля Леопольда, в т.ч. будівництва в Брюсселі величезного залу для зібрань, мітингів і конгресів. У журналі «Зодчий» за 1909 р. згадок про архітектуру Бельгії ми не знайшли.

¹¹Доповідь «Непроницаемые помещения» була проголошена на XVI зібранні Санкт-Петербурзького товариства архітекторів 24 лютого 1909 р. Свій виступ П. Альошин супроводжував демонстрацією планів та технічного устаткування багатьох європейських банків. У залі засідань були виставлені різні замки й механізми, плани, фотографії та деталі сейфів. (Алешин П. Непроницаемое помещение / П.Ф. Алешин // Зодчий. – 1909. – № 10. – С. 111–114). В архіві П. Альошина зберігся значний обсяг матеріалу про сейфи, рекламні буклети, фотографії.

Филадельф Геннадиевич Бажанов¹², будучи сегодня у меня, очень охотно соглашается предоставить Вам ознакомление со всем, что есть интересного в этом доме.

С печалью узнал от своего помощника, что Вы плохо себя чувствуете. От души желаю поправиться Вам и, если время позволит, не поставит себе в труд заглянуть ко мне: я буду очень рад. Мне же категорично не разрешено вставать с кровати в течение 5–7 дней.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 46, арк. 64–65.
Машинопис, без підпису.

№ 4

Київ. 23 лютого 1910 г.

Милостивий государь Павел Федотович.

Вчера я виделся с генерал-губернатором¹³, он 7 марта будет в Петербурге, остановится, вероятно, в Европейской гостинице. Надеюсь, что Вы, Павел Федотович, к этому времени приготовите планы и доставите ему в Петербург.

Будьте добры, по получении этого письма, уведомят меня все ли у Вас подготовлено.

Передайте мой поклон Филадельфу Геннадиевичу.

Посылаю это письмо по адресу Николаевская 57, но не уверен, что это Ваш последний адрес¹⁴, а потому, пожалуйста, поспешите ответить на это письмо.

Примите уверение в моем почтении и преданности.

Могилевцев

Генерал-губернатору я сообщил, что планы Вы доставите ему в Петербурге на его квартиру. Он очень интересуется постройкой.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 6.

№ 5

Київ 31 жовтня 1910 г.

Милостивый государь Павел Федотович.

В Киев вернулся к 28 окт[ября] И застал здесь все благополучно, работы идут успешно и если эта неделя будет теплой, то все срочные работы закончат.

По прибытии в Киев получил письмо от Петерб[ургского] Мет[аллического] завода¹⁵, которое и посылаю Вам.

Я немного простудился и, вероятно, выеду в Петерб[ург] не ранее недели.

До приятного свидания Могилевцев.

¹²Сучасна адреса – вул. Марата, 72. Замовником будівництва виступило Торгово-промислове товариство Ф.Г. Бажанова та А.П. Чувайдіної. Чотириповерховий будинок проектувався й будувався для того часу довго – чотири роки (1906–1910) і являв собою поєднання прибуткового будинку й особняка: у фасадній частині розташовувалися шикарні апартаменти самого Ф. Бажанова (Долгова А. Дім Бажанова у Петербурзі – перша самостійна споруда Павла Альошина / Анастасія Долгова // Пам'ятки України. – 2013. – № 11. – С. 14–23).

¹³У 1908–1914 роках посаду Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора займав Трепов Федір Федорович-молодший (1854–1938).

¹⁴Ще одна відома адреса П. Альошина у Санкт-Петербурзі – вул. Іванівська, 18.

¹⁵Завод виконував замовлення на виготовлення залізних конструкцій.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 8.

№ 6

Київ 11 января 1911 г.

Милостивый государь Павел Федотович.

Сегодня я послал Вам телеграмму, в которой заявлял, что отправку моделей¹⁶ следует задержать до 1 февраля; сделал я это потому, что снова я получил бумагу от начальника Края, где Министр финансов уведомляет, что он находит возможным допустить льготную перевозку по казенным дорогам по 1/100 с пуда и версты.

Не знаю, сколько взяли с нас за первую перевозку моделей, но мне здесь предлагают доплатить 150 руб., так как жел[езные] дор[оги] нашли, что вещи были посланы не по надлежащему тарифу и грозят, что если не будет уплачен немедленно добавочный тариф, то возьмут штраф 300 руб. – 150 р[уб]. уплатил.

Прилагаю Вам копию бумаг Нач[альника] Края и если у Вас найдется свободное время, то Вы разузнайте о доставке этого дела.

Об уточнении тарифа следует сообщить и Я. Эспозито¹⁷, но, во всяком случае, как Эспозито, так и Козловский, к февралю должны к перевозке подготовить по возможности в большем количестве. Медлить этим делом не следует.

Весело ли встретили Новый год? Как поживаете? Передайте привет Вашей супруге¹⁸.

Преданно Ваш Могилевцев.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 9.

№ 7

Київ 28 февраля 1911 г.

Милостивый государь Павел Федотович.

Уже неделя, как я вернулся в Киев, писем от Вас я не получал, хотя очень интересно знать, что творится в Петербурге, и когда Вы предполагаете приехать.

На днях видел Зилова, он хочет заказать мебель для музея, но я рекомендовал ему заказывать помимо Ваших указаний; он с этим согласен, но огорчен, что лишен воз-

¹⁶Очевидно маються на увазі скульптурні моделі фризу

¹⁷Еспозіто Яків Якович – скульптор із Санки-Петербургу, італійський підданий, спеціалізувався на мармурових, ліпних і художньо-будівельних роботах. У Києві працював у Володимирському соборі, виконавши іконостас і клірос. Був учасником конкурсу на проект пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві (1912–1914). Претендував на отримання всього престижного замовлення з оформлення фасадів Педагогічного музею (угода підписана 20 листопада 1910 р.), але врешті решт став лише постачальником каменю для облицювання – в грудні 1910 р. відмовився від безпосереднього здійснення робіт. Він також монтував окремі частини фігуративного фризу, виготовленого у Санкт-Петербурзі скульпторами В. Козловим і Л. Дітріхсом за ескізами П. Альошина. В архівних документах збереглося чимало листів, телеграм та кошторисів Я. Еспозіто. П. Альошин продовжив співпрацю з ним й під час будівництва особняка Ковалевського на вул. Шовковичній, 15/1 (1911–1913). Під час перебування в Києві мешкав на вул. Виноградній, 16, кв. 1 (нині – вул. Богомольця 7/14), в будинку Е.Г. Торклера.

¹⁸Павло Альошин обвинчався у квітні 1910 р. з дворянкою Ганною Федорівною Мухортовою. Її походження стало приводом появи легенди про те, що батьки нареченої були проти весілля із сином селянина, і шлюб був укладений лише після того, як П. Альошин отримав дворянство, начебто як нагороду за будівництво Педагогічного музею. Проте, це лише легенда. Дворянином архітектор не був, й одружився задовго до закінчення будівництва.

можности с Вами посоветоваться¹⁹; Гинзбург²⁰ говорит, что образцы дверей заготовил, просит чертежи для оставшихся дверей и для лестниц.

Эспозито приступает к работам, очищает камень, который уже прибыл в Киев в количестве 20 вагонов.

По моему усмотрению, может быть задержка постройки и изготовления купола, а потому прошу Вас, пока Вы в Петербурге, еще раз обратиться в завод и настоятельно прошу ускорить работу (срок изготовления их работ по условию 5 марта²¹); без установки купола не будет приступлено к другим работам, а его еще нужно остеклить, на что потребуется тоже время.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 223–224 зв.
Рукопис.

№ 8

Лондон, 5 мая 1911

Милостивый государь Павел Федотович.

Привет Вам из Лондона. Приехал сюда вчера вечером благополучно, здоров.

Сейчас еду по делам, когда выеду из Лондона, сказать теперь точно не могу, во всяком случае, проживу здесь несколько дней, потом заеду опять в Париж и прошу Вас, Павел Федотович, телеграфировать мне туда, в гостиницу Гранд Отель.

Поклон Михаилу Ефимовичу, пусть он поживает [...] у меня, обратитесь к [...] и пересмотрите письма; если есть что по делу Музея, то прочтите.

Будьте здоровы!
Преданный Могилевцев.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 228.
Лист на бланку.

№ 9

Лондон, 11 мая 1911

Милостивый государь Павел Федотович.

Я все еще в Лондоне, но дело по заказам движется к концу [...]; в Киев предполагаю быть к 20 с.м. [...].

Преданный Вам Могилевцев

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 229.

¹⁹Меблі були замовлені на фабриці Й. Кімаєра, частина музейних вітрин та деякі елементи меблювання виготовлялася за кресленнями самого П. Альошина.

²⁰Гінзбург Лев Борисович (1858 – 1920-ті роки) – потомственный почесний громадянин, найвідоміший будівельний підрядчик, здійснював будівництво Педагогічного музею. Співпрацював із П. Альошиним на будівництві також Ольгинської жіночої гімназії.

²¹Роботи були замовлені в компанії «Санкт-Петербурзький Металевий завод». Залізна конструкція для куполоподібного перекриття коштувала 16500 руб. На жаль, під час транспортування частина металевих деталей була пошкоджена, ферми погнуті. Довгі деталі, зокрема, балки, везли на звичайних підводах і вони терлися об землю. Через це монтаж був затриманий. Майстри заводу почали монтаж конструкцій купольного перекриття в Києві у травні 1911 р.

№ 10

11 мая в 9½ ч. [1911 р.]
Париж. Гранд Отель

Монсеньер Могилевцев.

Работы идут успешно. Получены дубликаты на гранит и купол. Приехал техник отопления и monter и рабочие металлического завода делают леса под купол. Прошу телеграфировать Гинзбургу прибавить штукатуров. Укладывают гранитные ступени. Черноморское общество полируют [?] колонны и пол второго этажа²². Работаем серьезно. Все благополучно.

Если я уеду 11-го из Киева, то около 1 ноября я буду обратно в Киев.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 197.

Чернетка телеграми на 50 слів російською мовою, але латинським літерами.

№ 11

Лондон. 16 мая

Милостивый государь Павел Федотович.

В прошлом письме я писал Вам, что приеду около 20 мая, но, может быть, я немножко запоздал и вернусь к 25 мая.

Спешу закончить здесь дела и очень интересуюсь, что делается у Вас, в Киеве.

До свидания.

Преданный Могилевцев.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 230.

№ 12

Телеграмма 16.V.1911

Киев. Левашовская. Семену Семеновичу Могилевцеву

Был на гранитных ломках из Петербурга. Главный вход готовом виде отправляют тринадцатого июня. Весь подъезд одиннадцатого июля. Все остальное не позже пятнадцатого июля. Указанные сроки ручаются. Денег не давал. Металлический завод двенадцатого кончил отправку всего заказа.

Алешин

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 240.

№13

Киев 6 октября 1911

Глубокоуважаемый Семен Семенович.

Сегодня я получил от Вас в ответ на свою телеграмму такого содержания: «Приеду шестнадцатого крайне удивлен неожиданной поездкой Италино бросая незаконченным мое дело».

²²Черноморське будівельне товариство отримало підряд на здійснення чорнових залізобетонних робіт, спорудження перекриття. Поверхні мали бути здані під чистову обробку. Договір був підписаний 5 квітня 1911 р. Роботи коштували 18000 руб. (ЦДАМЛМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 48, акр. 17–18).

Ничем иным, як тільки обидним недорозумінням, крайнє для мене обидним я не могу объяснить получение от Вас такого ответа.

Ужели Вы в самом деле могли допустить мысль, что я решился бы уехать куда-либо, сознавая, что мой отъезд принесет хоть каплю ущерба делу? Дело постройки музея для меня не менее дорого, чем и для Вас. И, решаясь поехать в Италию всего на 2–3 недели²³, чтобы еще застать выставку в Риме и Турине, которые на днях закроются²⁴, я знаю, что никакого вреда и ущерба для музея нет. Мне сейчас буквально нечего делать в Киеве и я, чувствуя себя крайнє уставшим, издерганным, просто нуждаюсь в перемене впечатлений. В Петербурге я пробыл 4 дня, взял отпуск и с спокойной совестью сделал все приготовления к отъезду, взял паспорт, надеясь в начале октября, как Вы и предполагали, вернуться в Киев, и я, увидев Вас, – уеду.

Теперь же создается такое положение. Никаких чертежей мне делать не приходится. Гинзбург За выполнением текущих дел смотрит Сушов²⁵, который пробудет весь октябрь который во всяком случае будет следить за всем в мое отсутствие, что же мне сидеть?

18-го октября закрываются выставки в Риме и Турине и я очень Вас прошу, Семен Семенович, по получении сего письма мне телеграфировать, что я могу использовать остаток октября. По моим расчетам 10-го, хотя бы поздно вечером, я буду ждать от Вас ответ. Если мне не удастся уехать 11-го из Киева, то, следовательно, я совсем не уеду, во 1-х потому что выставки закрыты, а во 2-х я принимаюся за новые дела²⁶.

Что же касается расходов, то они в таком положении.

Получил я от Вас 5600 руб. (считая 600 для уплаты фотографу²⁷), а израсходовал около 5300 руб. Налаживаю так дела, чтобы на эту субботу хватило, но на следующую неделю уже ничего не остается; а поэтому, надеюсь, что с Вашего склада, согласно указанию Вашему, мне не откажут прислать тысячи 2 руб., из которых я и себе взял бы 1000 руб. я оставлю Сушову, и на мою долю будет останется 1000 рублей.

С нетерпением жду телеграммы.

---

²³За сучасним розумінням такий термін у розпал важливої роботи здається недозволєною розкїшшо.

²⁴Восени 1911 р. на честь 50-рїчного ювілею об'єднаной Італїї було влаштовано 4 мїжнароднї виставки в Римї й одна в Турїнї. В Римї були відкритї віддїли археологїчний, художнїй, сучасного живопису та архїтектури. Росїйськїй павільйон для виставки спроектував О. Шусєв в неоампїрном стилї. В Турїнї основна увага придїлялася індустрїї. Виставка доволї докладно була висвітлена у фаховїй лїтературї (Лукомскїй Г. Італїанскїе виставки / Георгїй Лукомскїй // Зодчїй. – 1911. – № 37. – С. 381–386; Там само. – № 38. – С. 389–390).

²⁵М. Сушов – один із помїчникїв Альошина на будївництвї. Мешкав у Санкт-Петербурзї, потїм у Ленїнградї. Епїзодично листувався з Павлом Федотовичем.

²⁶У цей час П. Альошин саме почав працювати над проектування особняку Ковалєвського на Лїпках (докладнїше див.: Кадомская М., Мокроусова А. Замок вздохів или как поссорились Павел Федотович с Николаем Викторовичем / Мария Кадомская, Алена Мокроусова. – К.: Кїй, 2013. – 438 с.)

²⁷У документах зберїгся один із рахункїв санкт-петербургського фотографа Петра Михайловича Крестїніна за сїчень 1911 р. за виконання фотографїй із проекту будинку. За цим рахунком було сплачено 10 руб. (ЦДАМЛМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 46, арк. 72). Знїмки робили й інші фотографи, зокрема кїївськї. Значна кїлькїсть фотографїй інтер'єрів музею за 1912 р., знїмки для парадного альбому з відкриття музею виконанї в одному з найкращих фотоательє Гудшона і Губчевського.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 190.
Чернетка. Рукопис.

№ 14

[1911 р.]

Как с высылкой гранита? Квитанции жел[езной] дор[оги] я не получал, может быть гранит еще не отправили – напишите мне что бы этими делами занялись, [...] да заодно напишите и Гостынскому²⁸, чтобы он не медлил исполнением.

Если имеете уже планы для разбивки стекол на куполе, то вышлите мне, конечно, с Вашей объяснительной запиской относительно достоинства стекол, я сделаю запрос Мальцову²⁹.

Я все же думаю, что мне необходимо будет поехать за границу.

Будьте здоровы!

Примите уверения в моей преданности
Могилевцев³⁰

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 201.
Лист без дати й початку.

№ 15

14 июля 1912 р. (?)

Многоуважаемый Павел Федотович.

Привет Вам из далеких немецких стран.

Очень интересует меня дело решетки Музея и можно ли ожидать, что ремонт окончится к 30 июля? Предпринимает ли что Округ со своей стороны, перенося шкафы в библиотеку?

²⁸Гостинський Володислав Францевич – головний представник акціонерного товариства фабрики залізних виробів «Вл. Гостинський і Ко». Товариство існувало з 1871 р. і знаходилося у Варшаві. Мало також магазини в Києві, Санкт-Петербурзі, Лодзі. Для Києва у 1897 р. виконали залізні, т.зв. Кокоревські, альтанки – на Андріївському узвозі та на Володимирській гірці. Для Педагогічного музею фабрика виконала залізні віконні рами за кресленнями П. Альошина. За угодою від 20 листопада 1910 р. всі роботи мали бути здані до 15 травня 1911 р., але термін не був дотриманий. За всю роботу фабрика мала отримати 16500 руб. Також ця ж фірма виконувала у 1912 р. металеві стелажі для книгосховища (містилося на 1-у поверсі поруч із бібліотекою, друге знаходилося у цокольному напівповерсі). Саме про це замовлення йдеться у листах С. Могильовцева. Збереглися численні листи й телеграми П. Альошина до В. Гостинського у Варшаву з вимогами прискорити виконання зобов'язань, і відповіді адресата з виправдовуваннями щодо затримок.

²⁹Зберігся лист київської контори Акціонерного товариства Мальцовських заводів від 14 жовтня 1910 р. з цінами на скло (ЦДАМЛМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 47, арк. 38), та рахунки на постачання скла. Родина російських купців Мальцевих (Мальцових), крупних заводчиків і землевласників є дуже відомою в історії промисловості та благодійництва Російської імперії XIX – початку XX ст. Виробництво Мальцовських заводів охоплювало широкий асортимент товарів: віконне скло, кришталь, прибори опалення, сільськогосподарський інвентар, чавунний посуд і різне чавунне литво, цемент тощо. Мала ця родина тісний зв'язок і з Києвом, який відіграв значну роль у сімейному бізнесі. Ще із середини XIX ст. і до кінця 1910-х років Мальцевим належала в Києві садиба за сучасною адресою вул. Набережно-Хрещатицька, 15–17/18 (наріжна з вул. Борисоглібською). Там знаходилася київська контора Товариства (див.: Мокроусова Е. Усадьба Мальцовых в Киеве / Е.Г. Мокроусова // Меценаты русской провинции. – Брянськ, 2012. – С. 8–9).

³⁰На маргіналі ліворуч: «Передайте поклон Вашей супруге».

Что Гостынский?

Очень прошу Вас, Павел Федотович, уведомлять меня обо всем, что бывает в Музее, от успеха ремонта зависит время моего возвращения в Киев.

Не можете ли сообщить относительно утверждения устава Музея в Госуд[арственной] Думе и Госуд[арственном] Совете? Вернулся ли из Петербурга Попечитель³¹?

Я проживу здесь, в Зальцшвирте, несколько дней и уеду в Гоштейн, а потому пишите мне на адрес:

В Австрию – Osterreich

Bad Gostein

Haus Austria

Herr Mogilevzef

Очень буду ждать Вашего письма.

Будьте здоровы!

С уважением к Вам
Могилевцев³²

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 198–199.

№ 16

Гаштейн, 18 июля (1912 г. (?))

Милостивый государь Павел Федотович.

Пишу Вам из Гаштейна³³, где живу уже 5-й день. Письмо Ваше получил и очень благодарен за обстоятельное сообщение о работах в Музее.

Выезжая из Киева, я хотя и назначил время для передачи Министерству Музея до 30 июля, но был вполне уверен, что к этому времени мы не успеем произвести ремонт и окончательный срок для передачи переназначил на 5 октября, о чем при отправке заявил и генерал-губернатору. Прошу Вас, Павел Федотович, подрядчикам не говорить о 5 октября; а опередить дату я нахожу решительно невозможным. Очень меня беспокоит Гостынский [...]?!]

Вы писали, что телеграфировали Гостынскому и обещали меня известить о его ответе, но я еще от Вас письмо не получил – неужели Гостынский не ответил Вам на телеграмму. Нужно, очень нужно, чтобы к октябрю были закончены все работы.

Если очень нужно необходимо переменить стекло, то закажите у Мальцова. Только я сомневаюсь, что и он к сроку доставит и, если не может доставить, лучше и не заказывайте. После 5 октября я все работы в Музее прекращаю.

Закажите решетку, отделяющую гимназическое место от места Музея, но только самую дешевую (проволочную); если оставить часть решетки прежней, то может быть будет выгодно добавить недостающую часть³⁴.

³¹Мова йде про П.О. Зілова.

³²На маргіналі ліворуч: «Напишіть мне Ваш адрес».

³³Бад-Гаштейн – курорт у Австрії, розташований на висоті 1000 м над рівнем моря, відомий своїми цілющими джерелами з радоном. На початку ХХ ст. був модним курортом серед європейських монархів та аристократії.

³⁴На щастя П. Альошин не пішов шляхом такої вже суворої економії і замовив нові частини огорожі за зразком вже існуючої майстру Ширяєву (ЦДАМЛІМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 46, арк. 230).

Сегодня получил известие, что Гинзбург свои работы обещает закончить за 2 недели. Конечно, этому я не верю.

Повторяю: книгохранилище меня очень беспокоит – бомбардируйте Гостынского. Будьте здоровы!

Ваш Могилевцев³⁵.

Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 195–196.
Рукопис.

№ 17

Київ 13 августа 1912 г.

Милостивый государь Павел Федотович.

Для учинения окончательного расчета с Финляндским общ[еством]³⁶ и С[анкт-]П[етербургским] Арматурным заводом³⁷ посылаю Вам перевод 1530 руб.

Желаю успехов в Ваших начинаниях.

Если увидите Бажанова, передавайте ему поклон.

Для составления в г. Брянске³⁸ народной библиотеки, я охотно бы купил за прошлые 10 лет журнал «Ниву» с приложением (конечно же дорого)³⁹.

Примите уверение в моей преданности и будьте здоровы!

Могилевцев

Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 192.

№ 18

4 февраля 1914 г.

Милостивый государь Павел Федотович.

³⁵На маргіналії ліворуч: «По всему вероятно вернусь в Киев в первых числах августа (около 5-го) – пожалуйста, пишите также подробно о работе в Музее».

³⁶20 листопада 1910 р. С. Могильовцев підписав контракт зі Східно-Фінляндським Гранітним Акціонерним Товариством (Виборг, Фінляндія, директор – інженер Олександр Гурі) в особі його довіреного інженера Г.О. Путкінена. Товариство зобов'язалося провести наступні гранітні роботи: облицювати цоколь сірим гранітом «Лоухела», перед чотирма виходами замостити з цього ж граніту майданчики, викласти огорожу пандусу з шарами, вхідні сходинок з бічними каменями й підставками для канделябрів. Всю роботу мали закінчити до 1 червня 1911 р. Звичайно, термінів дотриматися не вдалося. Цікаво, що затримки у постачанні граніту у травні 1911 р. Товариство пояснило страйком робітників на гранітних ломках. Вартість робіт становила 18000 руб. Остаточний розрахунок здійснювався після завершення всього будівництва та перевірки якості робіт. Вартість транспортування граніту із Санкт-Петербургу до Києва не входила до цієї суми, її оплачував С. Могильовцев (ЦДАМЛІМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 50, арк. 34–34 зв.). Рукописну чернетку цієї угоди, як і всіх інших, підготував архітектор П. Альошин. В цілому, Товариство виконувало широке коло робіт із використанням різнокольорового граніту: бруківки, тротуари, набережні, сходи, фасади, монументи, надгробки, каплиці.

³⁷Санкт-Петербурзький арматурно-електричний завод, офіційна адреса контори: СПб, вул. Морська, 21. Пропонував повне електричне устаткування будинків: освітлення, сигналізацію, вентиляцію, двигуни та освітлювальні прилади всіх стилів. У 1911–1912 роках поставив для Педагогічного музею світильники, ліхтарі, люстри. Скляні частини канделябрів біля парадного входу придбали в Санкт-Петербурзі у Торговому будинку арматури та електричного освітлення А. Марсеру.

³⁸Рідне місто С.С. Могильовцева.

³⁹С. Могильовцеву було відоме захоплення П. Альошина книжками, колекціонування бібліотеки, тому, вірогідно, Семен Семенович звернувся до архітектора з таким проханням.

Привет Вам.

Меня интересует, будет ли Ваш представитель на собрании по устройству в Купеческом собрании⁴⁰.

Я говорил, что по устройению музея закончены все счета, но на днях получил счет от Чаплина⁴¹, каковой и посылаю на Ваше заключение.

Когда Вас ожидать в Киеве?

Примите уверение в моем почтении и преданности.
Могилевцев⁴².

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 13.

№ 19

Киев 11 декабря 1914 г.

Многоуважаемый Павел Федотович.

Привет Вам от богоспаемого Киева.

Сегодня был у меня попечитель и, между прочим, имел разговоры о пожаре⁴³; порешили прекратить всякие разговоры по осмотру пожара и заняться исправлени-

⁴⁰У 1914 р. П. Альошин за запрошенням С. Могилівцева розробив проект розширення будинку Купецького зібрання на Володимирському узвозі. До будівництва планувався доволі великий комплекс на значній території, стилізований під середньовічні московські палати (див.: Мокроусова О. Архітектор Павло Альошин: з історії нереалізованих задумів / Олена Мокроусова // Матеріали щорічної науково-практичної конференції Музею історії Києва. – К., 2010. – Вип. 10. – С. 358–379).

⁴¹Чаплін Володимир Михайлович (1959–1931) – видатний вчений, інженер, педагог, засновник московської школи опалення і вентиляції. Велику науково-педагогічну роботу В. Чаплін талановито поєднував з широкою виробничою діяльністю. Разом із колегою по Училищу архітектором В.Г. Залеським у 1895 р. він організує торговий дім «В. Залеський і В. Чаплін» (ліквідований у 1917 р.), який став одним із найбільших в Росії проектно-монтажних підприємств в галузі опалення та вентиляції. З 1895 до 1917 р. ними були спроектовані та змонтовані системи опалення та вентиляції на майже 1500 будівель у всій Росії (половина з них – у Москві). У Києві відомі такі їх об'єкти: будинок Страхового товариства «Росія», Київський комерційний інститут, Військовий госпіталь. П. Альошин співпрацював із В. Чапліним під час спорудження більшості своїх будівель – Педагогічному музеї, Ольгінській гімназії, особняку Ковалевського тощо. Зберігся проект влаштування системи опалення й вентиляції в Музеї, пояснювальна записка до проекту від 3 серпня 1910 р. Договір на суму 24000 руб. був підписаний 19 серпня 1910 р. Виходячи з наявних матеріалів можна говорити, що це замовлення було дуже важливим для компанії, незважаючи на її високу репутацію та завантаженість. «Київський музей представляє для мене ту роботу, которую мне особо хотелось бы произвести и выполнить безукоризненно», писав П. Альошину В. Чаплін у червні 1911 р. (ЦДАМЛІМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 47, арк. 64). Свої пропозиції на отримання замовлення подавали й інші фірми, зокрема київська технічна контора П.І. Бонадурера, товариство «Санітас» із Катеринослава, машинобудівний завод братів Кергінг із Москви, акціонерне товариство К. Зигель (Санки-Петербург) тощо.

⁴²На маргіналії ліворуч: «Решетку по своему дому я закончил». Ця фраза свідчить, що С. Могилівцев продовжував впорядкування свого особняку на вул. Шовковичній, 17/2 і, можливо, радився з П. Альошиним із деяких професійних питань.

⁴³Пожара в Музеї сталася 9 вересня 1914 р. на 3-му поверсі у фізичному кабінеті. Зовсім нехарактерно для практики тих часів, але будівля Музею не була застрахована, тому що вважалася такою, що не може загорітися (Пожар в музее Цесаревича Алексея // Киевлянин. – 1914. – 10 октября (№ 280). – С. 3). Акт огляду наслідків був оформлений 12 жовтня, до складу комісії увійшли сам архітектор, директор Музею Б.В. Плєскої, інспектор Київського учбового округу В.Е. Іванов, завідувач кабінетів, де сталася загоряння, О.В. Кобєлев і архітектор Київського учбового округу В.П. Листовничий. Причиною пожежі визнали невірне очищення димових каналів, які забилися сажею, малий розмір димоходу й об'єднання двох каналів у один.

ем; оба [?] желают, чтобы надзор по исправлению здания был бы под Вашим надзором; ремонт здания в виду некоторых соображений нужно произвести теперь же, то потому, если Вы находите нужным присмотреть за ремонтом, то прошу Вас не задерживать приезда в Киев.

Примите уверение в моей преданности
Могилевцев.

Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 8, оп. 1, спр. 660, арк. 16.

Джерела та література

1. Кузьмин Е. Письмо из Киева / Е. Кузьмин // Аполлон. Русская художественная летопись. – 1912. – № 1. – С. 12–13.
2. Педагогический музей имени наследника Цесаревича // Киевлянин. – 1911. – № 237 (28 августа). – С. 3.
3. Державний архів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 304.
4. К сооружению в Киеве педагогического музея имени Цесаревича Алексея // Киевлянин. – 1911. – № 223 (14 августа). – С. 3.
5. Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 8, оп. 1, спр. 48, арк. 34.
6. Там само, спр. 46, арк. 24.
7. Там само, арк. 33.
8. Там само.
9. Там само, арк. 17 зв. – 18.
10. Торжество открытия музея // Киевлянин. – 1912. – 6 октября (№ 277).
11. Зберігається у фондах Музею історії Києва. Автор висловлює подяку Ользі Друг за надання фотографії.

Мокроусова А.Г. Строительство Педагогического музея Киева в переписке мецената Семена Могилевцева и архитектора Павла Алешина

Публикация является продолжением темы предыдущих исследований о роли эпистолярного жанра как важного источника в освещении истории памятников. В статье впервые представлены прокомментированные письма архитектора П. Алешина и мецената С. Могилевцева, детализирующие проектирование и строительство Педагогического музея в Киеве – памятника архитектуры и истории национального значения. Раскрывается роль С. Могилевцева как главного заказчика музея.

Ключевые слова: Педагогический музей, П. Алешин, С. Могилевцев, переписка.

Mokrousova A.H. The building of Kyiv Pedagogical Museum through the correspondence of Semen Mohylyovtsev the patron and Pavlo Alyoshyn the architect

This publication is the continue of the commented correspondence of P. Alyoshyn the architect and S. Mohylyovtsev the patron which detail the projection and building of Kyiv Pedagogical Museum – the architectural and historical monument of the national importance. The article discloses S. Mohylyovtsev's role as the chief customer of the museum.

Key words: Pedagogical museum, P. Alyoshyn, S. Mohylyovtsev, correspondence.

Надійшло до редакції: 01.02.2015 р.

Виправлення наслідків обійшлося близько 1000 руб. Ці роботи також виконала будівельна контора Л.Б. Гінзбурга у 1914–1915 роках (ЦДАМЛМ України, ф. 8, оп. 1, спр. 55). У грудні 1916 р. у садибі Київського учбового округу поруч із Педагогічним музеєм загорівся дерев'яний гараж. Устигли врятувати службовий автомобіль і винести 2 бочки з бензином (Пожар // Киевлянин. – 1916. – 17 декабря (№ 349). – С. 3).